

Anja Guinée,
tuin- en
landschapsarchitect
Lucia Albers,
kunsthistoricus

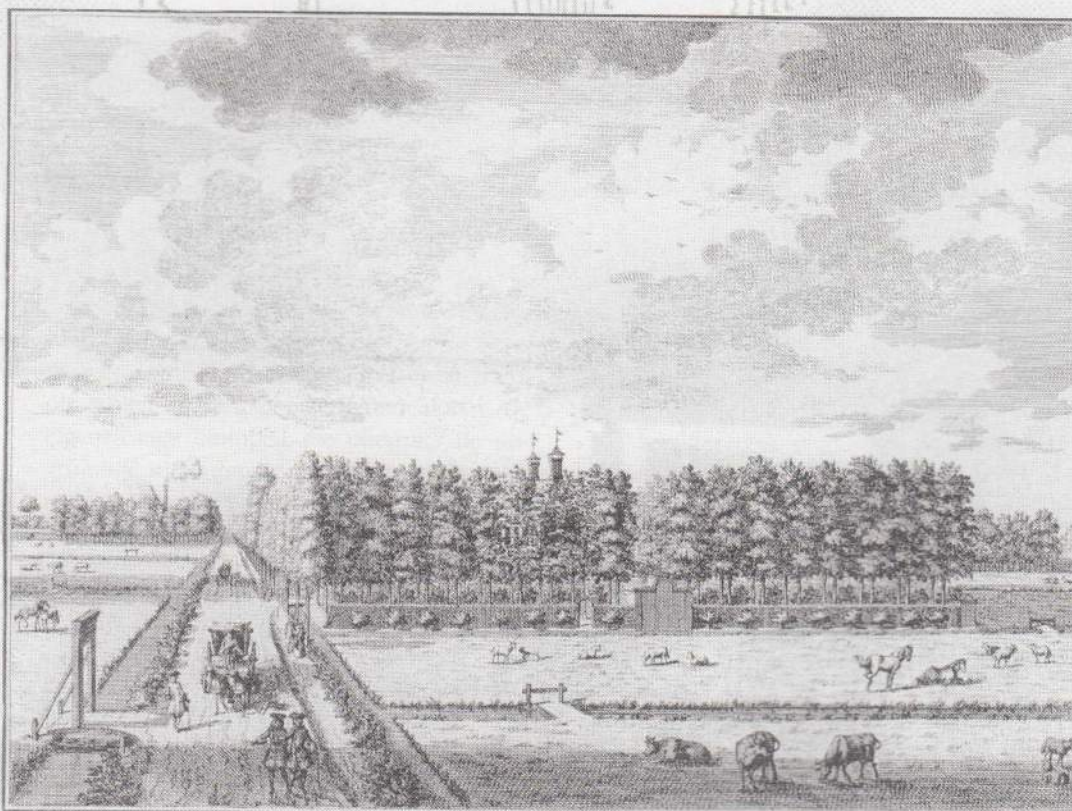
Lusthoven in omgeving Amsterdam

Historische tuinen bleven bewaard

FRANKENDAEL IS DE ENIGE BUITENPLAATS DIE IS OVERGEBLEVEN IN DE 17E EEUWSE DROOGMAKERIJ DE DIEMERMEER OF WATERGRAAFSMEER. ALLE ANDERE LUSTHOVEN, EN HET WAREN ER VEEL, ZIJN IN HET VERLEDEN BIJ DE UITBREIDING VAN AMSTERDAM VAN DE KAART GEVEEGD.

Omdat Frankendael steeds werd bewoond en een functie kreeg als kwekerij, zijn het huis en de tuinen voor slopershamer en dragline gespaard gebleven. Protesten hebben voorkomen dat de kwekerij in het afgelopen decennium alsnog heeft moeten wijken voor woningbouw. De historische tuinen van Frankendael worden nu opgenomen in een nieuw

park (ontwerp bureau Sant & C0), waarvan de aanleg inmiddels ver gevorderd is. Voor het historische deel van het park is door de auteurs een plan gemaakt dat gebaseerd is op zowel de stijl van de oorspronkelijke aanleg als op de in de loop van de tijd gegroeide nieuwe waarden. Met de voorbereiding van de uitvoering wordt binnenkort gestart.

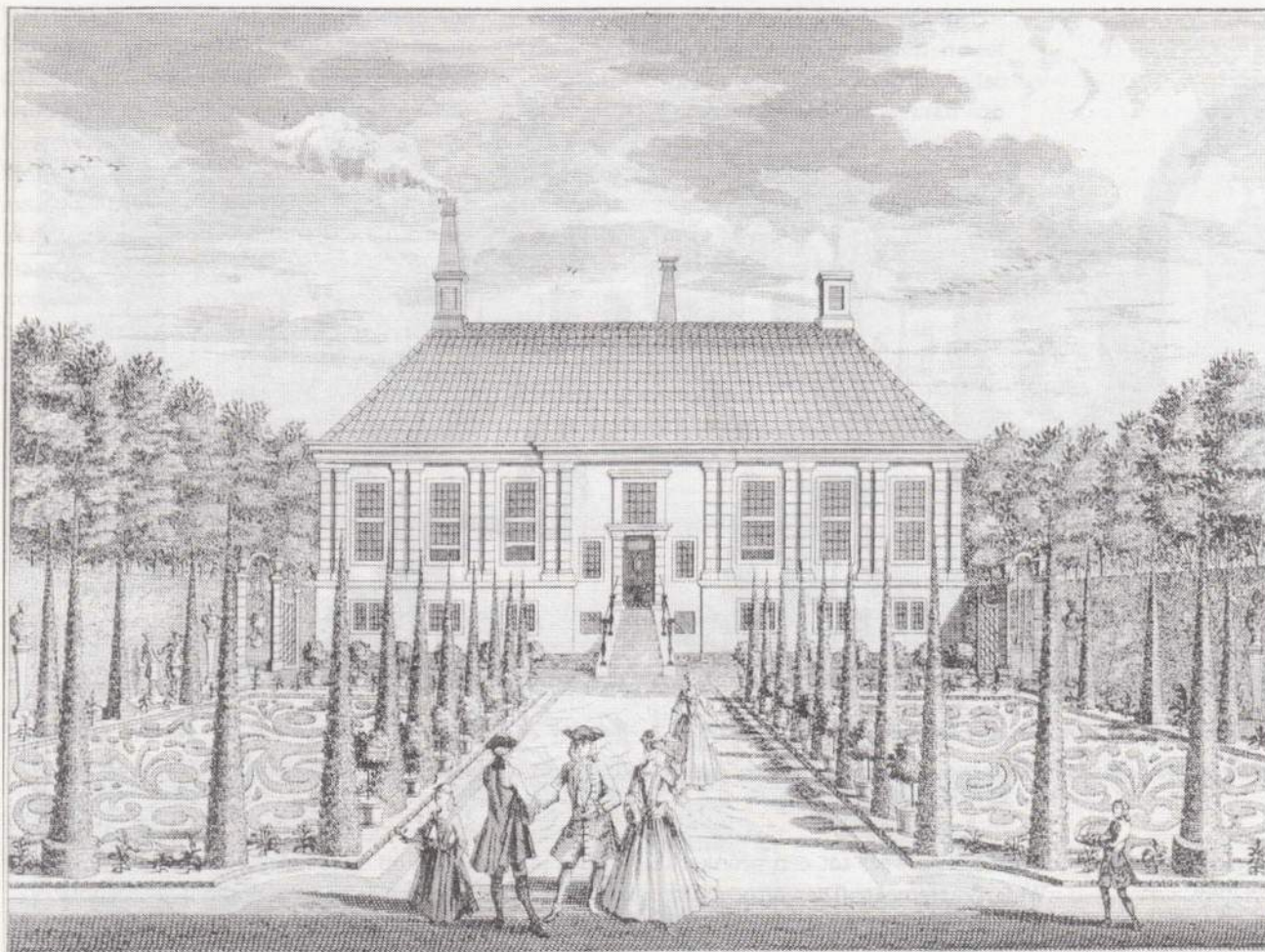
Frankendael aan de Middenweg omstreeks 1725.

FRANKENDAEEL, de Hofstede van den Heer Balde aan den Middelwegh, tusschen het Rokinhuis en de Maliebaan.

FRANKENDAEEL, Maison de Campagne de M. Balde au Chemin du Milieu vers le Mail.

sterdam verdwenen:

en Frankendael

*REIGERSBURG. uit het Kabinet naar het Huis
toe te zien.*

*Vue de REIGERSBURG Cabinet
vers la Maison.*

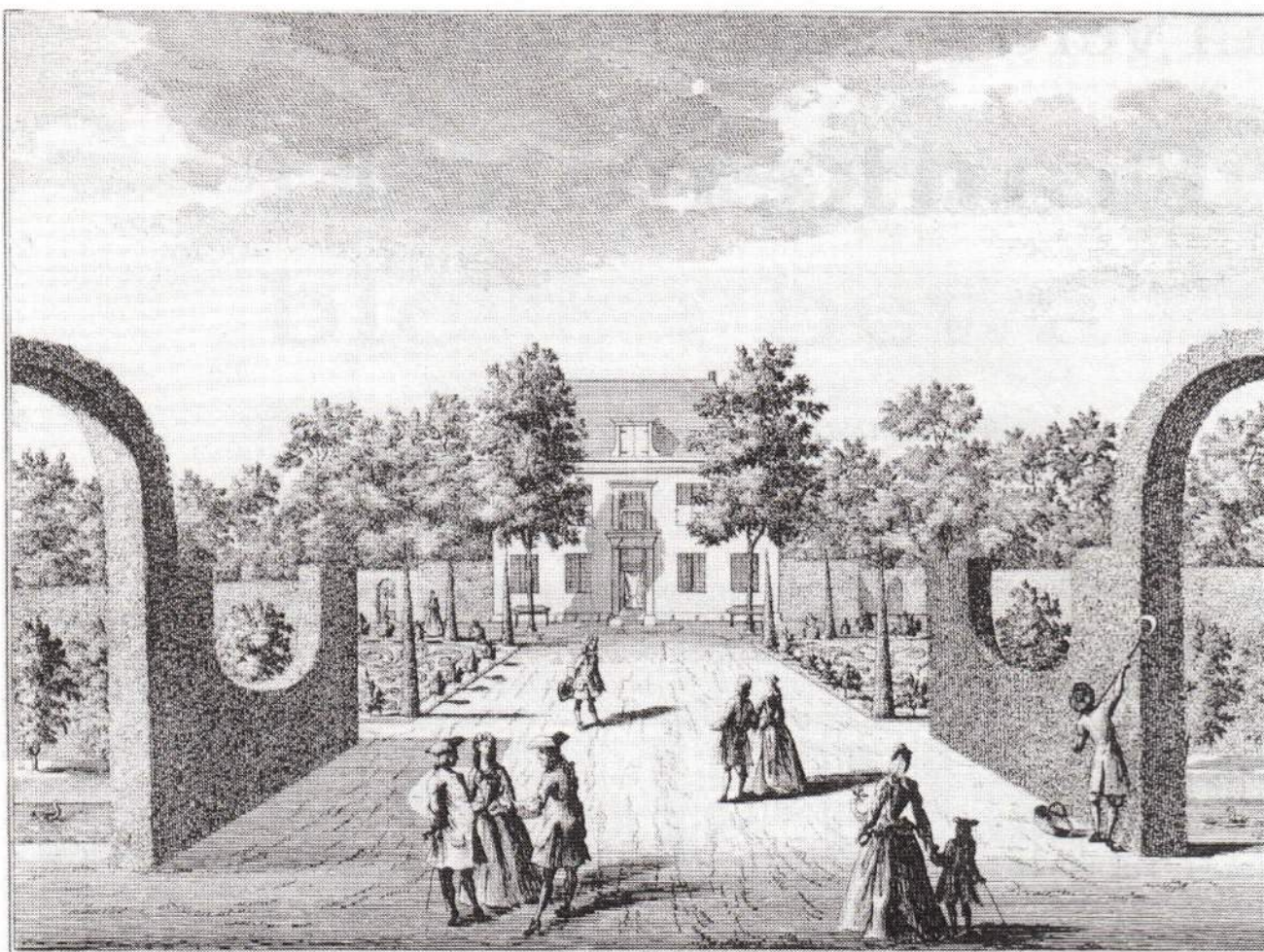
Een Hollandse Régencetuin

Frankendael ligt op een kruising van de Middenweg en een hoofdtocht van de droogmakerij. Oorspronkelijk was het een kleine 17e eeuwse buitenplaats. Rond het huis lag een rechthoekige gracht, waarlangs lanen waren aangeplant. Vermoedelijk werd tussen 1720 en 1740 het huis sterk vergroot. Binnen de gracht werd een geometrische tuin aangelegd met fruitbomen, perken en verschillende soorten sierelementen. Van deze tuin zijn alleen de grachten overgebleven. De enkele zeer dikke iepen die er nog staan, zijn vermoedelijk nog geen 270 jaar oud.

In de tijd dat Frankendael in gebruik was als

tuinbouwschool (1867-1882), heeft de tuinarchitect Leonard Springer een nauwkeurige tekening van het complex gemaakt. Deze tekening laat zien dat de tuin toen al een heel andere vorm had gekregen en dat er bovendien verschillende gebouwen in stonden. In de eerste helft van de 20e eeuw werd, nadat de bebouwing was afgebroken, het centrale deel van de tuin achter het huis opnieuw ingericht volgens een eigentijds ontwerp. De ontwerper (Bijhouwer?) heeft wellicht naar de historische aanleg willen verwijzen door rijen appel- en perenbomen aan te planten. Deze bomen worden nu bijna verstikt door fors uitgegroeide rododendrons.

Voorbeeld voor de
régence-tuin van
Frankendael,
gravure 1725.

De Buitenplaats van de Heren gebroeders, Govert en Cornelis Lupis, aan den Kruiswegh achter de Maliebaen. Maison de plaisance de Messieurs les freres Godefr. & Cornelle Lups, au Chemin Croisé derriere le Mail

Fruïtbomen gelegen
binnen fraai
gesnoeide hagen.

Om de tuin weer tot een pronkstuk van de Watergraafsmeer (Diemermeer) te maken, zou, met behoud van de waardevolle bosrand en fruitbomen, een tuin moeten worden teruggebracht in een bij de architectuur van het huis passende Régence stijl (1715-1730). Deze stijl is zwieriger dan de barok en kenmerkt zich door enige asymmetrie.

Reconstructie volgens Bijhouwer

Hoe zag de oorspronkelijke plattegrond eruit? Er bestaat een prachtig boek van Broüerius van Nidek en Daniël Stopendaal uit 1725, 'Het Verheerlykt Watergraafs- of Diemer-meer'. Daarin staat een kaart van de Diemermeer met alle buitenplaatsen en vele zeer gedetailleerde aanzichten van de tuinen. Frankendaal is er ook in opgenomen, maar alleen met een aanzicht van de buitenzijde. Tijdens het onderzoek naar de geschiedenis van Frankendaal kon ook in geen enkel archief een plattegrond van de oorspronkelijke tuinaanleg worden gevonden. De details van

de tuinen op de kaarten van de nieuwe polder bleken niet naar de realiteit getekend. Ze berusten meer op het toen reeds verouderde voorbeeldboek van Jan van der Groen. Archeologisch onderzoek, zonder de hele tuin af te graven, zou ook niets opleveren. Wel is door bureau BIAAX pollenonderzoek gedaan naar de beplanting die er oorspronkelijk geweest is. De kennis dat er vroeger onder andere veel iepen zijn geweest, maar ook den- en taxus is benut voor het herstelplan. Het ontbreken van een originele plattegrond die als basis voor het ontwerp kon dienen was een probleem, waarvoor uiteindelijk prof J.T.P. Bijhouwer uitkomst bood. Bijhouwer was de eerste hoogleraar in de landschapsarchitectuur aan de Landbouwhogeschool van Wageningen. Daarnaast was hij werkzaam als zelfstandig adviseur. In zijn boekje 'Nederlandse tuinen en buitenplaatsen' (1946) gaf hij een beschrijving van Frankendaal met een tekening van de 'gereconstrueerde' plattegrond. De tuin, die Bijhouwer te

kende, past bij het huis en in het terrein zonder historische en waardevolle onderdelen van de beplanting te hoeven weghalen. Zijn schets, die vermoedelijk deels is uitgevoerd, bleek dus een goed uitgangspunt.

Historisch verantwoorde beplanting en maatvoering

Met behulp van de globale plattegrond van Bijhouwer en het boek van Bröüerius is daarom een Régencetuin ontworpen met het typische karakter van een tuin uit de Diezmeer. Weliswaar kan niet de uiterste verfijning in detaillering en ornamenten gemaakt worden die op de prenten te zien is - in een openbare tuin is dat niet realistisch - maar de stijlreconstructie gaat ver. De ontworpen asymmetrische parterres bijvoorbeeld zullen worden ingeplant met een keur van planten die in de tijd vóór 1740 werden toegepast. Vele daarvan worden genoemd in de catalogus van D. Wolfringh die tussen

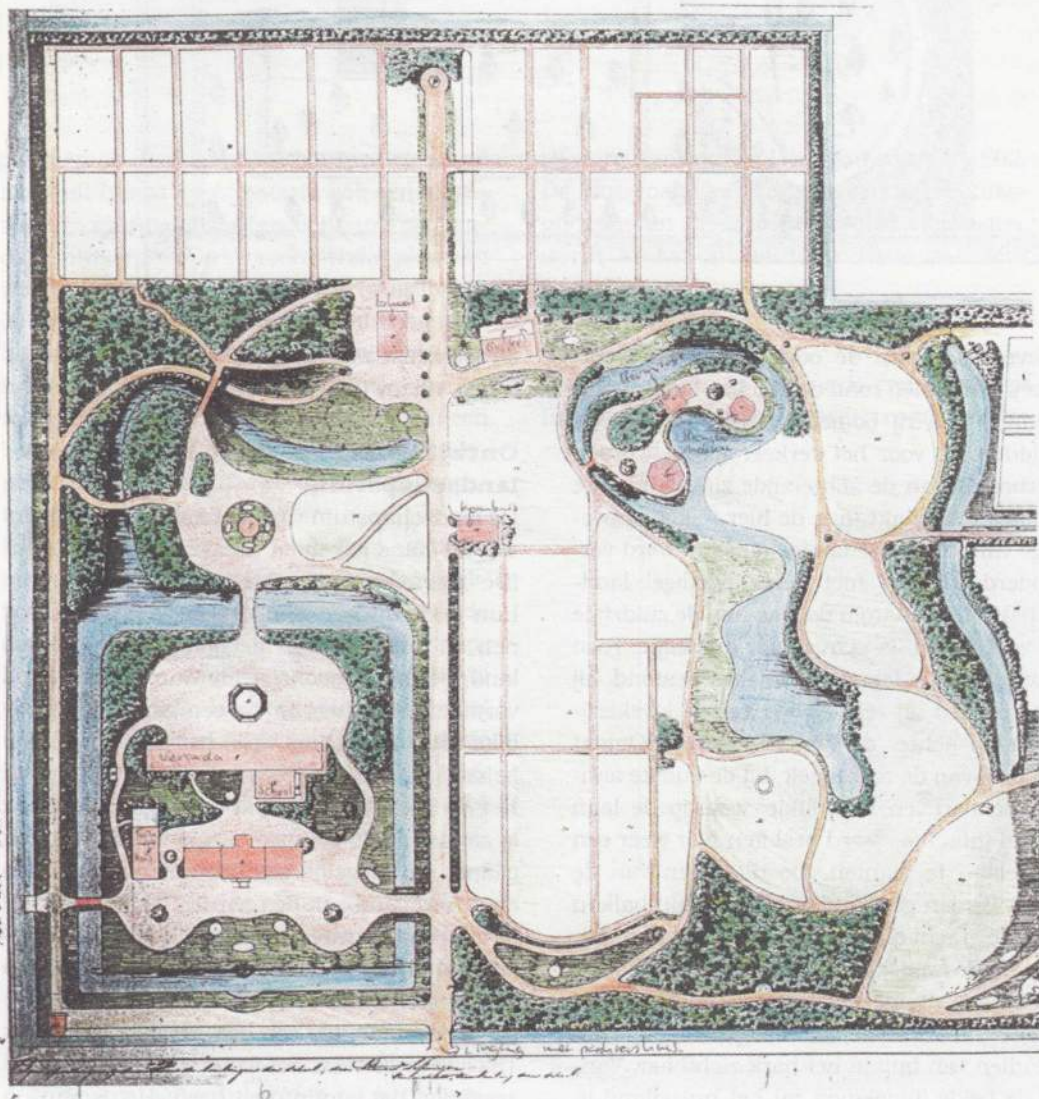
1720 en 1740 een kwekerij had in de Watergraafsmeer. Langs de randen van de parterres komen geschoren taxuskegels. De bestaande fruitbomen worden aangevuld met nieuwe en worden door hagen omzoomd.

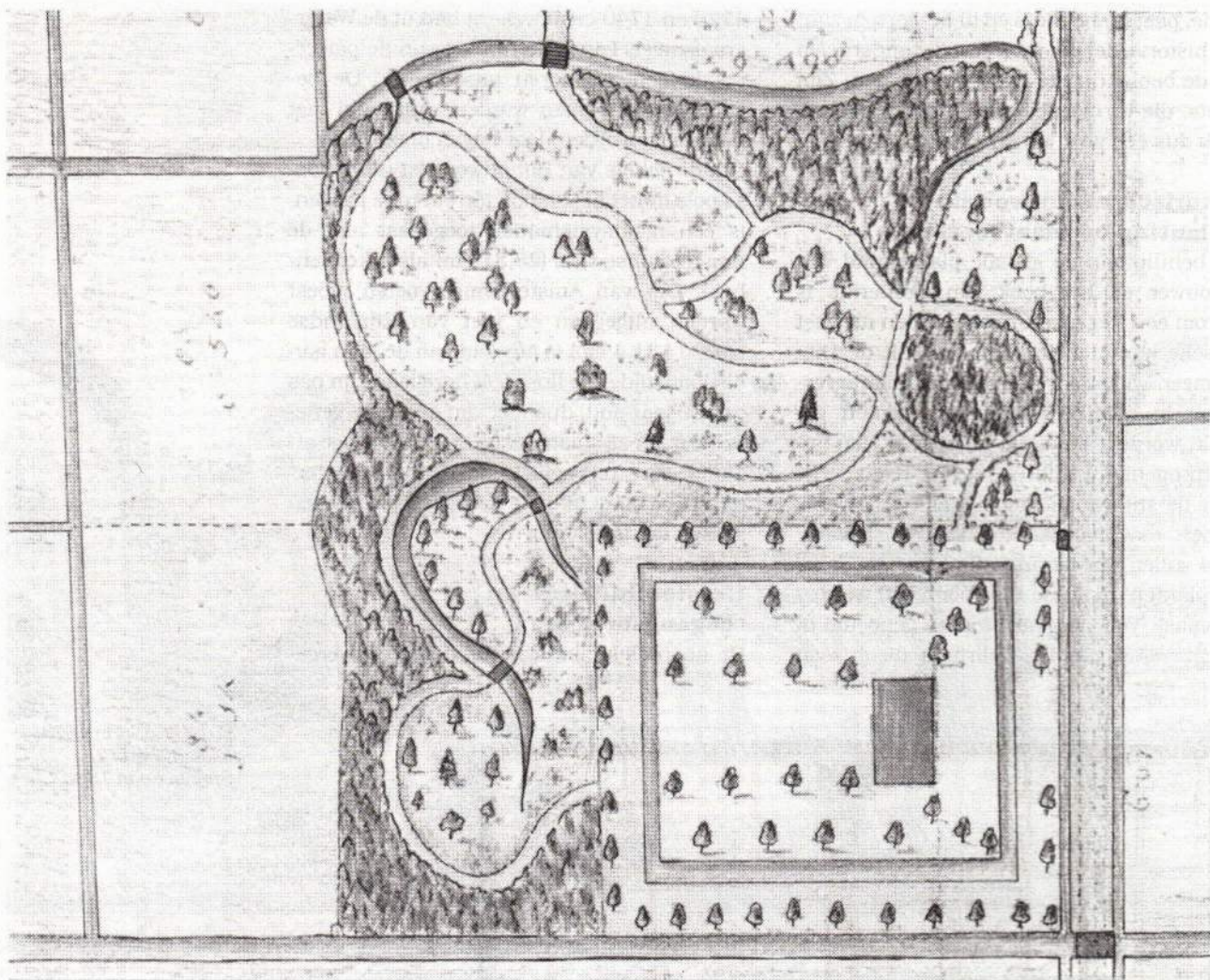
Om de schets van Bijhouwer niet uit de losse pols in het bestaande terrein in te passen, is een maatsystematiek toegepast met de Amsterdamse voet (28,31 cm) als rekeneenheid. Dat van Amsterdamse voeten moest worden uitgegaan en niet van Rijnlandse voeten (31,4 cm) is afgeleid van de laan aan de noordzijde. De linden in deze laan zijn pas ca 100 jaar oud, dus niet van de eerste generatie, maar ze staan wel op een onderlinge afstand van respectievelijk twintig Amsterdamse voeten binnen de rij en 24 voeten tussen de rijen.

Herstel lindelaan en toegangsbruggen

De noordelijke lindelaan is de enige overge-

Frankendael in 1873,
tekening door L.
Springer van 1886.

Kaart 1810

bleven laan van de oorspronkelijke rechthoek van lanen rond de gracht. Aan de voorzijde is een rij bomen gesneuveld toen de Middenweg voor het verkeer moest worden verbreed. Aan de achterzijde zijn de meeste bomen omgehakt toen de hier reeds aanwezige tuin in vroege landschapsstijl werd veranderd in tuin met een 'volledige' landschapsstijl. Waarom de laan aan de zuidzijde is verdwenen, is echter niet duidelijk. Toen Springer zijn tekening maakte bestond hij nog en liep hij zelfs door naar de kwekerijgronden achter de landschapstuin. Omdat dit deel van de rechthoek bij de oudste aanleg behoort, en het 'dijkje' waarop de laan stond intact is, werd besloten hier weer een lindelaan te planten. De uiteinden van de laan worden gevormd door een klein balkon aan de gracht en een rond pleintje aan de zijde van de landschapstuin. De zuil die op het pleintje is voorgesteld, past zowel bij de Régencetuin als bij de landschapstuin en is bovendien van buiten het park zichtbaar. Vanaf de beide lindelaneën zal het huiseiland in

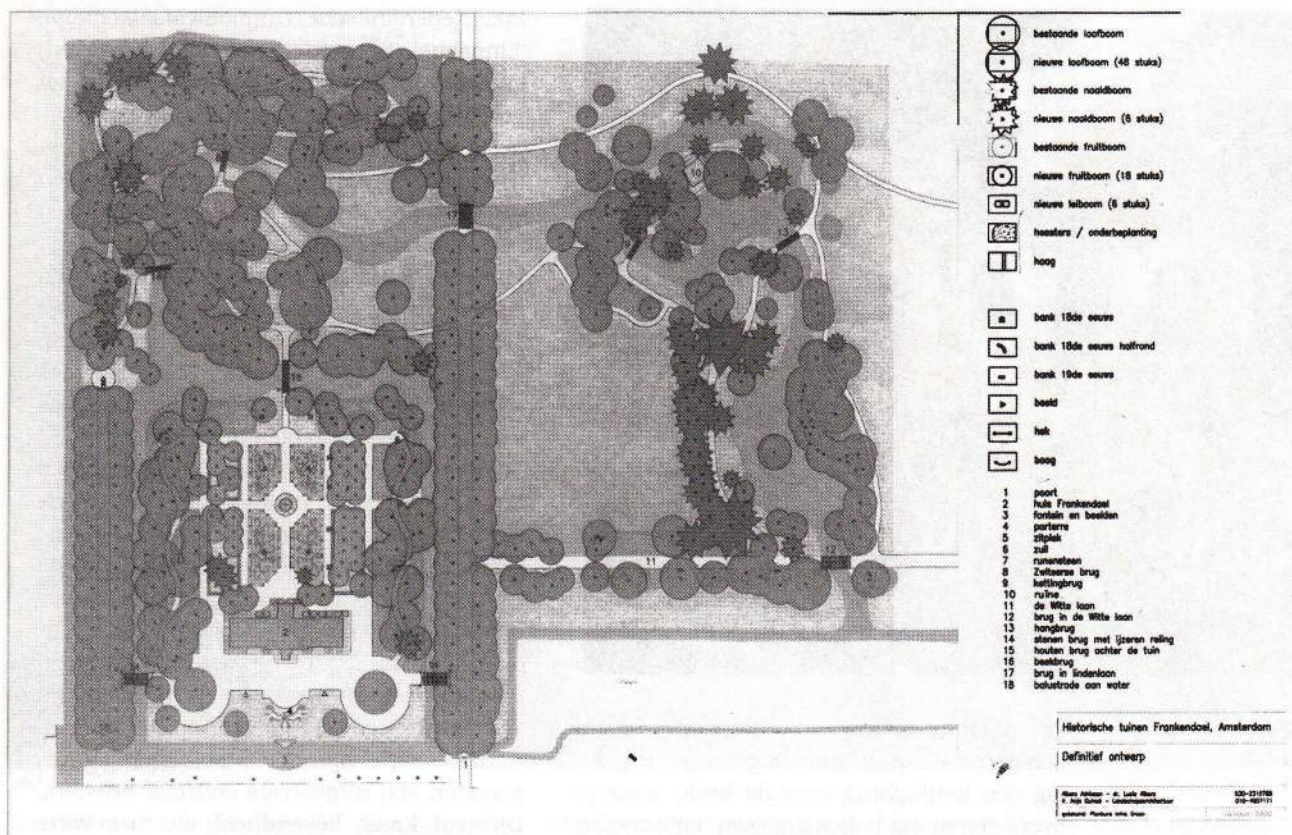
de toekomst weer bereikbaar zijn door twee fraaie, nieuw te maken bruggen.

Ontwikkeling van een landschapstuin

De landschapstuin van Frankendael is in fasen tot stand gekomen vanaf ongeveer 1800. (De eigenaren van Frankendael breidden hun bezit uit met aangrenzende pleziertuinen en buitens langs de Middenweg - IJssland, 't Lam, Schoonzigt en Waterland - en vormden het geheel om tot een landschappelijke tuin. Vervolgens werd het ontwerp verbeterd.)

Het deel van het grote park dat nog bestaat, is aangelegd op een perceel achter het huiseiland, dat mogelijk een boomplantage was, en een weiland aan de noordzijde.

In het eerste ontwerp voor het 'Frankendaelse' deel is het water nog niet meer dan een los slingertje met een primitief vormgegeven begin en einde. Op een kadastrale kaart uit 1821 is te zien dat het water een element is geworden dat continuïteit heeft. Het is aan-

gesloten op de gracht van het huiseiland en loopt uit in een vijver, waarin ook een omgevormde voormalige scheisloot van Frankendael uitmondt. Op verschillende plaatsen wordt de beek overbrugd. Een brug in het oudste deel van de landschapstuin, was een hoge houten brug, een zogeheten 'Zwitserse brug'. Op de kaart is ook een kleine akker getekend. Zo'n agrarisch tafereel, deel van een 'ferme ornée' (verfraaide boerderij), is een typisch element dat in meerdere landschapstuinen in Nederland voorkomt.

In Frankendael is een landschap verbeeld met een beek als centraal motief. De nabootste beek stroomt als het ware vanuit de donker beboste bergen of heuvels (in de zuidhoek van het terrein) naar het opener en vlakker wordende laagland. Het is allemaal miniatuur, zeker in vergelijking met de grote historische landschapsparken in Engeland, maar dat is juist ook de charme van zo'n vroege landschapstuin in een Hollandse polder.

Bijzonder is het kleine eiland dat wordt gevormd door een splitsing van de beek. Op dit eiland werd, passend in de sfeer van melancholie die oorspronkelijk in landschapstuinen werd nagestreefd, een imitatieruïne gebouwd met daarin een kluizenaar. Het geheel doet denken aan voorbeelden uit het 'Maga-

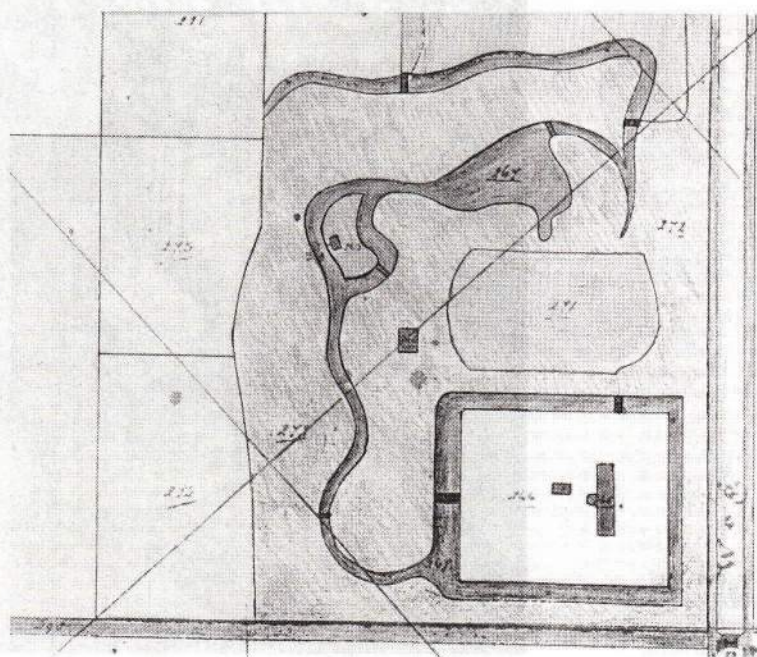
zijn van tuinsieraden' van Van Laar uit 1802. De kluizenaar, een houten pop in monnikspij waarvan de arm kon worden bewogen, wordt in het Amsterdams Historisch Museum bewaard.

Versnippering

Vanaf 1835 kreeg het park een openbare functie als theetuin. Er werden concerten ge-

*Herstelplan 2000,
Guinee en Albers.*

Kadasterkaart 1821

Ruïne op het eiland.

geven en er werden speelelementen zoals schommels aan de tuin toegevoegd. Ergens lag een kettingbrug over de beek, waar je over heen moest hollen om geen natte voeten te krijgen. En het kluizenaarseiland was in deze tijd een soort pretpark attractie.

Hoewel Frankendael een heel populaire bestemming werd, was de commerciële parkfunctie geen lang leven beschoren. In 1867 werd Frankendael gekocht door vertegenwoordigers van het bestuur van de Konink-

lijke Nederlandsche Tuinbouwmaatschappij 'Linnaeus'. Er werden een handelskwekerij en een tuinbouwschool gesticht. Dit had tot gevolg dat het landschappelijk ontwerp noordelijk van het huis steeds meer werd teruggedrongen tot de vijver. Voor het aanleggen van kweekbedden werden de open ruimten benut, waaronder ook de voormalige akker. Voor het praktisch gebruik van het terrein werden rechte paden aangelegd en nieuwe sloten gegraven. Grote delen van de beekloop werden gedempt, waardoor de vijver los kwam te liggen. Op het eiland met de ruïne kwamen hoenderhokken te staan.

Voorts werden op het terrein talrijke soorten bomen en heesters aangeplant. Langs de zuidoever van de vijver, waar nog een enorme Corsicaanse den staat die mogelijk van de eerste aanleg dateert, werden vooral allerlei naaldhoutsoorten aangeplant. Daardoor ontstond hier een klein pinetum. Langs een nieuw breed grindpad, dat werd aangelegd naar de kassen noordelijker op het terrein, werden allerlei bijzondere loofbomen aangeplant en een uitgebreide collectie heesters. Dit pad kreeg bekendheid als 'het Witte Laantje'. Menige leerling van de tuinbouwschool heeft er staan zweten tijdens het examen beplantingsleer.

Het oudste deel van de landschapstuin, het deel achter het huis, behield een soort tuinfunctie voor de school. Op de grote open plek in het volwassen geworden bos, werden nog

Witte laan met groenblijvende eik (Quercus turneri, cv. Pseudoturneri).

steeds concerten gegeven. Dit deel van het landschapspark kreeg uiteindelijk ook een nieuwe bestemming, maar pas toen de school al weer vertrokken was en het huis voor bewoning werd verhuurd. In 1963 begon de toenmalige beheerder van Frankendael, J. Jongma, met de aanleg van een heemtuin. Zijn doel was om ontwerpers met wilde planten kennis te laten maken. De heemtuin is geen uitsluitend op de natuurlijke kleibodem afgestemde tuin, maar een verzameling van vegetaties die op verschillende plekken in Nederland thuishoren, zoals een stukje begroeide holle weg uit Limburg, een stukje duinen en een stukje griend. Tot op de dag van vandaag wordt er door vrijwilligers enthousiast voor de heemtuin gezorgd, waarbij hard tegen de krachten van de natuur in moet worden gewerkt om de schrale milieus in stand te houden. In de heemtuin zijn nog verschillende paden te zien die ook op de kaart van Springer staan, maar er zijn ook nieuwe paden bijgekomen en paden verlegd.

Samenhang en vorm herstellen

De uitgangssituatie voor het herstelplan voor de landschapstuin is dus complex. De beplanting heeft verschillende karakteristieken gekregen en de tuin is zo verknijpt geraakt dat de mensen de samenhang tussen de gedeelten aan weerszijden van de noordelijke lindelaan niet meer begrepen. De Am-

sterdammers zijn gaan spreken over 'de Springertuin' en 'de Heemtuin'.

Het herstelplan dat is gemaakt, is gebaseerd op het historisch ruimtelijk concept van een rondwandeling die is opgebouwd rond een beekloop. Dat is een goede leidraad voor het

Huis Frankendael.

*Toegangspoort
met de
Lindenlaan.*